

НАЦИСТСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ

УДК 331.108:34]:94(477-074)“1941/1944”

© Аліна ІВАНЕНКО

ДО ПИТАННЯ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОБОТИ ЮРИДИЧНИХ УСТАНОВ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» ТА ВІЙСЬКОВОЇ ЗОНИ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.)

Дослідження присвячене такому поняттю, як колабораціонізм у період Другої світової війни, зокрема у сфері суддівства, адвокатури та нотаріату. У статті з'ясовано, що більшість суддів, які обіймали відповідні посади в райхскомісаріаті «Україна» та військовій зоні окупації, розпочали свою професійну діяльність ще в царські часи. Для більшовиків вони були «чужорідними елементами», що не вписувались у тогочасну систему правосуддя СРСР. Ступінь конфлікту цих людей із радянською владою був різний. Але основною причиною їхнього вступу на службу стало намагання вижити в екстремальних умовах гітлерівської окупації, забезпечити себе та рідних елементарними засобами для фізичного існування. У дослідженні зазначено, що до роботи суддями та адвокатами були допущені особи з неспеціальною юридичною освітою: вчителі, представники інших професій.

Ключові слова: колабораціонізм, суддя, влада, юридична освіта, ув'язнення.

Усі воєнні конфлікти так чи інакше супроводжувалися й супроводжуватимуться таким неоднозначним явищем, як співпраця населення країни чи принаймні певної його частини із загарбником та встановленим ним окупаційним режимом. Ця тенденція більш відома в історіографії як колабораціонізм. Звісно, що вона не могла не проявитись і в період такого глобального військово-політичного конфлікту, як Друга світова війна. Не оминуло явище колабораціонізму й територію нашої країни. Частина населення з різних причин та мотивів, вимушено чи добровільно й цілком усвідомлено, але співпрацювала з окупаційними адміністраціями райхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ) та військової зони окупації (далі – ВЗО) в різних сферах життєдіяльності встановленого режиму, зокрема й у створених окупантами судах та адвокатурі.

Звісно, що в класичному розумінні термін «колабораціонізм» передбачав політичну співпрацю еліти загарбаної країни з державою-агресором. За цим визначенням колабораціонізм більш характерний для країн Західної Європи.

Але так сталося, що в сучасній історіографії цей термін розглядають у контексті вимушеної чи добровільної співпраці населення окупованої країни з агресором. У нашому випадку скористаємося міркуваннями О. Гончаренка, який, узагальнюючи погляди сучасних науковців, стверджує, що український колабораціонізм – це вимушена чи добровільна співпраця населення окупованої України з гітлерівцями в побутовій, економічній, культурній, адміністративній, військовій, військово-політичній та репресивно-каральній сферах [21].

Діяльність системи окупаційного судочинства була предметом дослідження сучасних істориків, таких як О. Гончаренко, В. Шайкан та М. Куницький [16–20; 22–24]. Але й донині дослідники не розглядали постаті суддів та адвокатів, які працювали у створених гітлерівцями юридичних установах РКУ та ВЗО.

У контексті нашого дослідження можемо виходити з того, що співпраця радянських громадян з окупантами в юридичній сфері більше наближається до адміністративного колабораціонізму, тобто участі в роботі місцевих владних інституцій. Підставою для цього є факт, що жодного ступеня самостійності від німецьких владних структур, репрезентованих у РКУ генеральними комісаріатами та гебітскомісаріатами, а у ВЗО – фельд- та ортскомендатурами, судові органи та адвокатура не мали. Звісно, що ми не можемо ідентифікувати їх як владні органи, але їхня діяльність сприяла повноцінному функціонуванню всього адміністративного, господарського та репресивно-карального окупаційного апарату. До того ж ці структури перебували у штатних розписах органів місцевого управління. Працівники юридичної сфери були на матеріальному утриманні, зокрема одержували харчові продукти, а в разі необхідності й службове житло саме від місцевої влади.

Здебільшого колишні працівники окупаційного судового апарату, на відміну, скажімо, від особового складу поліційних формувань, не скоювали злочинів проти місцевого населення, не брали участі в акціях знищення людей, у відправленні молоді на роботи до Німеччини тощо. Але своєю практичною роботою вони скоїли тяжчі злочини, зокрема – проти держави. Своєю практичною діяльністю – бажали вони цього чи ні – працівники судового апарату РКУ та ВЗО легітимізували окупаційний режим, зміцнювали гітлерівський «новий порядок», вносили в повсякдення життя місцевого населення законодавство Німеччини, трансформоване відповідно до умов України. Цим самим вони працювали над реалізацією мети й завдань окупаційного режиму. Суди були важливим органом, який, взаємодіючи з німецькою та місцевою владою, забезпечував повноцінну роботу всього управлінського механізму РКУ та ВЗО.

Трагізм ситуації вбачаємо і в тому, що відновлення роботи органів юридичної сфери було життєво необхідним для більш-менш стабільного існування тогочасного суспільства, правомірного врегулювання багатьох царин соціального життя, яке не змогли зупинити ні війна, ні гітлерівське нашествя. Установлення юридичних фактів, цивільні та сімейні відносини в місцевому соціумі неможливо було врегулювати суто адміністративними чи то репресивно-каральними

засобами. Та й самі владні інституції потребували цього, адже не могли повноцінно діяти, виконуючи ще й невластиві для них судові функції. Так, з одного боку, робота установ юридичної сфери була необхідна українському суспільству, а з другого – зміцнювала встановлений гітлерівцями окупаційний «новий порядок».

Шлях людей до співпраці з ворогом завжди складний і неоднозначний. Це особистий вибір кожної окремо взятої особистості. Але якщо на той час для людини особистим ворогом була сама радянська влада, то шлях до колаборації бачиться не таким і складним. Згадаймо також панічні настрої, пов'язані з військовою катастрофою Червоної армії в 1941 р., фізичний терор, який чинили гітлерівці в окупованій Україні, нестачу найнеобхіднішого для підтримки елементарного життя.

Для нас парадоксальність ситуації в аналізі юридичного сегмента колаборації адміністративного типу ще й у тому, що радянська пропаганда частково, як виявилось, мала рацію. Тоді стверджували, що на шлях співпраці з ворогом стали здебільшого представники колишніх експлуататорських класів, царські чиновники й загалом особи, ображені радянською владою, колишні репресовані тощо. Цілком очевидно, що частково, але ці оцінки можемо застосувати і щодо дій тих осіб, які перебували на посадах суддів окупаційного апарату влади. Куди меншою мірою це стосується тогочасних адвокатів та нотаріусів.

Суддівство є досить специфічною професійною цариною, і до нього залучаються найбільш підготовлені юристи. Не став винятком і період нацистської окупації України. Радянська евакуація в 1941 р. призвела до майже цілковитої відсутності колишніх юридичних кадрів, які працювали в судовому апараті СРСР. Та, власне, якщо такі спеціалісти й лишилися на окупованій території, вони намагалися не афішувати своєї попередньої професійної діяльності, адже могли зазнати переслідувань. Тому під час організації судових установ та адвокатури німецька окупаційна адміністрація змушена була рекрутувати суддівські кадри з осіб, які працювали в цій сфері до більшовицького перевороту 1917 р. Ці люди були обізнані із законодавством, оскільки закінчили юридичні факультети ще царських університетів й обіймали до революції відповідні посади в судовому апараті Російської імперії. Із утвердженням радянської влади їх усунули з органів юстиції під час системних «чисток». Тому радянська реальність зламала особисту долю цих людей, змінила високий соціально-професійний статус. Відтак, за невеликим винятком, вони могли претендувати хіба що на посади юридичних консультантів радянських підприємств, установ та організацій. Тому, беручись до створення судової системи, німецька окупаційна влада знайшла в цьому соціальному середовищі благодатний ґрунт для реалізації власних планів.

Фактично всі працівники юридичних установ мали досить поважний вік, а свою професійну кар'єру зазвичай, закінчивши юридичні факультети університетів Російської імперії, розпочинали за царського режиму. Наприклад, вінниць-

кий адвокат О. Гармашов, 1876 р. н., був випускником юридичного факультету Київського університету. Походив із сім'ї не службовців, як було вказано в анкетних даних документації відділення Народного комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС), а селян Миколаївської губернії [4, 9, 14]. Кільком адвокатам із Вінниці було від 45 до 60 років [4, 14–16]. Так само й четверо суддів із цього міста мали вік від 50 до 80 [4, 21].

Житомирський суддя М. Лобачевський народився в 1878 р. Закінчив юридичний факультет Київського університету. Працював на різних посадах в апараті судових структур Російської імперії. Після звільнення з органів юстиції був безробітним, а в 1931 р. влаштувався діловодом в одну зі шкіл м. Житомир. У 1936 р. став пенсіонером [5, 11].

За його словами, які задокументувало слідство, суддею в 1942 р. він став за рекомендацією О. Яценюка, який працював тоді міським нотаріусом і якому було дано доручення організувати суди в м. Житомир [5, 11 зв.]. Та вже невдовзі М. Лобачевський зізнається, що особисто звертався до О. Яценюка, який був головою Житомирської обласної управи, із проханням надати роботу ще в серпні 1941 р. [5, 20].

Під час слідства він заявив, що ворожість «до радянської влади виявилась результатом того, що мене вигнали з адвокатури, а в 1930 р. був позбавлений права голосу. Із того часу мене нікуди не приймали на юридичну роботу. Це і стало причиною моїх антирадянських поглядів і ворожих щодо радянської влади настроїв» [5, 25].

Як ми вже зазначали, чимало людей, які обіймали посади суддів у РКУ та ВЗО, могли мати претензії до радянської влади, адже самим її встановленням було зламано їхній звичний життєвий ритм, кар'єрне зростання тощо.

М. Прель, 1873 р. н., закінчив юридичний факультет Київського університету і спочатку працював адвокатом, а згодом обіймав різні посади в юридичних установах, зокрема був суддею. Зазначимо, що аналогічну професію мав і його батько. Мати була вчителькою [3, 14 зв.]. Але після встановлення радянської влади він уже не працював ані в судових органах, ані в будь-яких юридичних установах. У 1921 р. змушений був, покинувши службу, переїхати до Літинського району Вінницької області, працюючи на власній землі.

У 1929 р. М. Прель вступив у колгосп, де працював до 1933 р. Та радянська влада віднайшла його й там. Як колишнього царського чиновника його звідти виключили. Певний час він був безробітним, згодом таки роботу дістав. Але, звісно, вже не за спеціальністю.

Війна застала М. Преля в с. Пирогів на Київщині. У 1942 р. у зв'язку з матеріальною скрутою він переїхав до м. Вінниця і, звернувшись до професора Севастьянова, тамтешнього міського голови, отримав посаду мирового судді [3, 14, 15]. Із професором Севастьяновим був знайомий особисто ще з 1905 р. [3, 21].

Ф. Садкевич, 1882 р. н., суддя з м. Вінниця, у 1912 р. закінчив Харківський університет. До революції 1917 р. працював у судовому відомстві. У радянський період також утратив можливість працювати в юридичних установах [2, 36].

Сумський суддя Д. Венгрженовський, 1885 р. н., з вищою юридичною освітою, був засуджений у 1937 р. Заарештували його 8 січня 1944 р. [14, 3]. Він закінчив юридичний факультет. Певний час був суддею в Житомирі. Але від 1930 р. вже не міг працювати за спеціальністю [14, 9, 10].

І. Фурманський, суддя із м. Житомир, 1883 р. н., з вищою юридичною освітою, був заарештований відділом контррозвідки «Смерш» 141-ї стрілецької дивізії 21 січня 1944 р. [6, 3, 4]. Слідство з'ясувало, що в 1909 р. він закінчив Новоросійський університет в м. Одеса [6, 8]. У 1919–1920 рр. працював начальником Любарської районної міліції. У 1921 р. змінив рід діяльності – став адвокатом при Любарському суді. Проте в 1924 р. за «політичну безграмотність» із посади був звільнений [6, 8]. Після цього до юридичної роботи його не допускали.

У 1932 р. І. Фурманського було засуджено, і після відбуття терміну ув'язнення він працював агротехніком та спостерігачем на метеостанції в м. Бердичів. У 1942 р. був запрошений на посаду судді Любарського району. З'явившись до районної управи, одержав від її керівника заяви місцевих жителів, які в того накопичилися через відсутність судді [6, 8 зв.]. Під час проведення слідства заявив, що бажав працювати на керівній посаді. Тож, коли «прийшли німці», скористався із цієї можливості, ставши суддею [6, 12].

С. Мілюков, 1884 р. н., як свідчить постанова про його арешт, видана управлінням НКДБ по Житомирській області 14 січня 1946 р., проживав у м. Дніпродзержинськ. У період окупації працював членом апеляційного суду м. Житомир. У 1943 р. втік разом із німецькою адміністрацією [7, 3]. У 1910 р. він закінчив юридичний факультет Московського університету і працював на різних посадах у судовому апараті Російської імперії.

Після революції С. Мілюков фактично втратив право обіймати посади в судових установах. У 1929 р. навіть виїхав до м. Фрунзе (на той час Киргизької АРСР), де працював адвокатом. У 1931 р. переїхав до м. Біла Церква, де обіймав посаду не юридичного характеру, а в 1936 р., перебравшись до Житомира, став завідувачем правового відділу обласної господарської організації [7, 12, 13].

У серпні 1945 р. управління НКДБ по Сумській області заарештувало Є. Боголюбова, 1872 р. н., з вищою юридичною освітою, полковника царської армії. Увесь період окупації він працював суддею в м. Конотоп, а згодом у м. Кролевець Сумської області. У постанові про арешт було зазначено, що в серпні 1943 р. Є. Боголюбов евакуювався до Німеччини, вступив на службу до поліції та охороняв табір [12, 3]. Із матеріалів справи бачимо, що він закінчив військово-юридичну академію в м. Петербург. До війни працював на різних посадах, пов'язаних з юриспруденцією [12, 8, 9]. Під час окупації був суддею, розглядав як цивільні, так і кримінальні справи. Евакуювавшись до Німеччини, працював писарем при

службі охорони одного з таборів. Після його зайняття американськими військами репатрійований до СРСР [12, 10, 10 зв.].

Не всі колаборанти мали особисті претензії до радянської влади. Але дехто з них таки потрапив під маховик сталінських репресій. Л. Фігурський свідчив, що в 1933 р. був заарештований Уманським відділенням Державного політичного управління (далі – ДПУ), але після кількомісячного слідства звільнений із-під варті [15, 14 зв.].

Частина людей не змогла вчасно покинути територію України, яка опинилася під німецькою окупацією. Л. Фігурський пояснював свій невиїзд тим, що мусив виконувати службові обов'язки щодо охорони майна підприємства, де працював юридичним консультантом. До 17 вересня 1941 р. він перебував на службі, а вже за два дні німецькі війська ввійшли до м. Київ [15, 15].

Пояснюючи свої мотиви вступу на службу в окупаційний апарат влади, він розповідав, що певний час, проживаючи в м. Київ, ніде не працював і лише навесні 1942 р. виїхав до Христинівського району, маючи надію влаштуватися на роботу за спеціальністю. Там він працював до війни, обіймаючи різні посади відповідно до свого юридичного фаху, і чимало людей знали його особисто [15, 19, 19 зв.].

Г. Бондаренко також не мав видимих претензій до радянської влади. Працюючи в системі споживчої кооперації м. Вінниця, він із причини «фізичної слабкості» не покинув міста й залишився в окупації. У вересні 1941 р. у Вінниці було організовано суд, куди Г. Бондаренка запросили як професійного юриста. У середині 1942 р. зі створенням нової судової системи його призначили мировим суддею [1, 7, 8].

Але з часом, як і всі підслідні, Г. Бондаренко розповідав дедалі більше фактів про своє довоєнне життя та особисті стосунки з радянською владою. Слідчі дізналися, що він як колишній царський чиновник був позбавлений права працювати за спеціальністю. А з початком війни та встановленням окупаційного режиму в нього така можливість з'явилася. «Яких-небудь політичних цілей я не мав. У мене були суто корисливі мотиви. Мене спонукало те, що, працюючи в суді, я зможу отримувати пристойну зарплату, значно вищу, аніж скажімо в споживчій кооперації чи в якійсь іншій організації. До того ж я маю юридичну освіту», – свідчив Г. Бондаренко [1, 19 зв.].

Видимих конфліктів із радянською владою не було й у вінницького адвоката О. Гармашова. Щоправда, в 1932 р. він із невідомих нам причин на один рік виїхав із міста і працював у м. Алма-Ата Казахської РСР. На запитання слідчого, чому він не виїхав із м. Вінниця напередодні німецької окупації, О. Гармашов заявив: «Не евакуювався я з особистих міркувань. Я вважав, що німці будуть дуже короткий час, до того ж я володів господарством у м. Вінниця, яке жаль було залишати. До цього ще додалося те, що я сам був вже старим і мав 70-річну сестру» [4, 14–16].

Перші дні захоплення Вермахтом, як визнав О. Гармашов, різко змінили його ставлення до окупації. Він пересвідчився у військовій потужності Німеччини. Ці настрої було посилено панічним відступом Червоної армії та великою кількістю радянських військовополонених [4, 17].

У перших числах серпня 1941 р. О. Гармашов зустрів у місті колег по колишній професійній діяльності, які повідомили про зустріч із міським головою – професором Севастьяновим. Тоді міський керівник запропонував створити адвокатську колегію, до якої колеги запросили й О. Гармашова. Роботи він не мав, тож і вирішив звернутися до очільника міської влади з відповідною заявою. Після отримання згоди став адвокатом [4, 18].

Отже, як бачимо, більшість суддівських та адвокатських посад була обійнята людьми, які здобули професійну юридичну освіту ще в царські часи, але за радянської влади втратили можливість працювати за фахом.

Однак відомі й випадки, коли суддівські посади діставалися особам із неспеціальною юридичною освітою. Зокрема, суддя з м. Шостка Г. Романенко закінчив лише кілька класів, курси бухгалтерів і працював плановиком на одному з підприємств [13, 16]. А от О. Білоус, 1889 р. н., був шкільним учителем. Закінчив два курси педагогічного інституту [13, 39]. У 1918–1919 рр. перебував в армії С. Петлюри, у 1922–1924 рр. – на службі в ДПУ. Від липня 1938 р. до травня 1939 р. – під слідством НКВС. У 1938 р. репресували його зятя. Від липня 1942 р. до жовтня 1943 р. Г. Романенко був мировим суддею Дзержинського району на Житомирщині. У листопаді 1943 р. – січні 1944 р. – начальником штабу партизанського загону. Заарештований 28 травня 1945 р. [8, 3, 7, 11 зв., 12, 13, 39].

Слідство з'ясувало механізм призначення мирових суддів. О. Білоус свідчив, що був висунутий на посаду колгоспниками одного із сіл району. У червні його викликали до районної управи й поставили перед фактом: потрібно працювати суддею. Отримавши відмову, керівник районної управи погрожував О. Білоусові, після чого той погодився обійняти посаду. Як людину без юридичної освіти його відрядили до судді Чуднівського району, в якого він одержав службові інструкції про порядок судочинства [8, 13].

І. Омельчук до війни також працював шкільним учителем. Закінчив Житомирський педагогічний інститут. Заарештований 16 травня 1945 р. Чуднівським РВ НКДБ. Із початком окупації обійняв посаду керівника Чуднівської районної управи, згодом – директора гімназії. У 1942 р. став спочатку членом суду, а згодом і мировим суддею [9, 4, 5, 16]. Був засуджений до 10 років позбавлення волі та конфіскації майна [9, 63 зв.].

У червні 1944 р. заарештували колишнього мирового суддю Привільнянського району Миколаївської області М. Корженка, 1900 р. н. Він мав незакінчену вищу педагогічну освіту. До війни працював директором сільської школи [11, 3]. За окупації – спершу вчителював у селі, але в серпні 1942 р. його викликали до районної управи, де й запропонували стати мировим суддею [11, 3].

Подекуди посади в судах обіймали й колишні працівники радянської юридичної сфери. Їхній шлях до служби в окупаційному владному апараті був досить простим. Колишній суддя Черняхівського району Житомирщини М. Гусак, переживши німецький військовий полон і отримавши звільнення, з'явився з відповідними документами до комендатури, де пройшов відповідну процедуру реєстрації.

У серпні 1942 р. його викликали у відділ юстиції генерального комісаріату «Житомир», де запропонували обійняти посаду судді одного з районів. Поміркувавши, М. Гусак погодився, відтак став суддею Черняхівського району [10, 25 зв., 26, 28].

Особливістю радянського правосуддя було прагнення навісити певні ярлики. Не стали винятком і судові процеси проти колаборантів, багатьох із яких звинувачували у «зраді Батьківщині». Радянські слідчі намагалися, окрім справжньої вини заарештованих людей, довести їхню ненависть до радянської влади, соціалістичного устрою держави тощо. У матеріалах постанови про пред'явлення звинувачення М. Прелю було зазначено, що той вступив на службу в окупаційні «каральні органи», якими, на думку слідчого, були тогочасні суди, й «ненавидів соціалістичний лад в СРСР», а тому евакуювався разом з окупаційною владою. У матеріалах обвинувачення містяться вказівки на те, що він не лише засуджував радянських громадян до позбавлення волі, а й виносив рішення про накладення на них штрафних санкцій. Додатковим фактом вини підсудного стала зміна ним радянського громадянства, бо той «вступив у групу так званих фольксдойчів», користувався привілеями й одержував пайок. До того ж був примусово повернений на батьківщину як репатріант [3, 17].

Зазначимо, що М. Прель повністю визнав свою провину, але факт ворожого ставлення до радянської влади таки заперечив, зазначивши: «...вороже настроєним до радянської влади я не був, а скоїв ці злочини через відсутність матеріальних засобів для існування», – й додавши: «На роботу я влаштувався за пропозицією старости міської управи Севастьянова, який знав, що я до 1918 р. працював у різних судових відомствах» [3, 18].

Навішування ярликів простежується і в інших кримінальних справах. Зокрема, в обвинувальному акті щодо колишнього судді Ф. Садкевича читаємо: «Будучи солідарним з німецько-фашистським ладом і спробами німців установити так званий новий порядок у Європі, Садкевич як знавець німецько-фашистських законів став працювати мировим суддею у місті Вінниці. Знаючи, що фашизм не має виданих для суддів законів, скориставшись беззаконням, періодом розбою та свавілля, які чинились німецькими варварами, Садкевич у своїй судовій роботі допомагав німцям тримати народ у покорі, караючи за найменші провини, керуючись замість законів своїми капітулянтськими настроями стосовно Червоної армії і перемоги радянської влади, тобто своєю правосвідомістю на користь німців і вказівками фашистів щодо введення та закріплення «права приватної власності» [2, 15, 15 зв.].

На захист судді Ф. Садкевича виступила дружина, яка у своїй заяві розповіла про неможливість його евакуації через необхідність утримувати престарілу матір та інших рідних. Вона зазначила, що чоловік став суддею на прохання вінницьких адвокатів, які особисто знали його з попередньої професійної діяльності. До того ж він мусив працевлаштуватися, щоб утримувати родину. У заяві зазначено, що «бути безробітним йому при його сім'ї було неможливо. Засобів до існування, окрім роботи, ми не мали ніяких» [2, 29].

Загалом дружина охарактеризувала його як людину, що, використовуючи свою професійну діяльність, намагалася допомогти жителям міста. За її словами, своїми вироками та рішеннями Ф. Садкевич прагнув пом'якшити становище людей. У повсякденному житті він допомагав знайомим євреям. Дружина колишнього судді пропонувала слідству викликати їх як свідків [2, 29–31].

Отже, більшість суддів, які обіймали відповідні посади в РКУ та ВЗО, розпочала свою професійну діяльність іще в царські часи. Здебільшого вони здобули класичну вищу юридичну освіту в університетах Російської імперії. Після більшовицького перевороту 1917 р. та утвердження радянської влади ці люди були усунуті з посад і не могли працювати за фахом. За невеликим винятком вони втратили можливість працювати й адвокатами. Зазвичай «колишні» спеціалісти обіймали посади юрисконсультів у різноманітних радянських установах, що не відповідало їхній кваліфікації. Але для більшовиків вони були «чужорідними елементами», які не вписувались у систему тогочасного правосуддя СРСР.

Ступінь конфлікту цих людей із радянською владою був різний. Дехто мав образу за переслідування, зокрема й суто репресивно-карального характеру. Але основною причиною їхнього вступу на службу було намагання вижити в екстремальних умовах гітлерівської окупації, забезпечити себе й рідних елементарними засобами для фізичного виживання. Чи не тому, вже маючи по 60–70, а то й більше років, ці люди змушені були продовжувати працю.

До роботи суддями й адвокатами були допущені особи з неспеціальною юридичною освітою: вчителі, представники інших професій. В окремих випадках суддями та адвокатами служили й колишні представники радянського юридичного апарату, члени та кандидати в члени ВКП(б), які через різні життєві обставини змогли легалізуватися в окупованій гітлерівцями Україні.

Джерела та література:

1. *Архів Управління Служби безпеки України (далі – УСБУ) у Вінницькій області.* – Ф. 6 (ОФ). – Спр. 25025. – 79 арк.
2. *Там само.* – Спр. 13133. – 56 арк.
3. *Там само.* – Спр. 3483. – 61 арк.
4. *Там само.* – Ф. 7 (ПФ). – Спр. 27939 (13365). – 92 арк.
5. *Архів УСБУ в Житомирській області.* – Ф. 6 (ОФ). – Спр. 7815. – 65 арк.
6. *Там само.* – Спр. 29879. – 91 арк.
7. *Там само.* – Спр. 9750. – 69 арк.
8. *Там само.* – Спр. 7965. – 52 арк.

9. Там само. – Спр. 8588. – 90 арк.
10. Там само. – Спр. 8971. – Т. 1. – 260 арк.
11. Архів УСБУ в Миколаївській області. – Ф. 5. – Спр. 1418. – 66 арк.
12. Архів УСБУ в Сумській області. – Ф. О. – Спр. 177. – 116 арк.
13. Там само. – Спр. 2749. – 136 арк.
14. Там само. – Спр. 5262. – 113 арк.
15. Архів УСБУ в Черкаській області. – Ф. О. – Спр. 1452. – 202 арк.
16. Гончаренко О.М. Майнові правовідносини місцевого населення Райхскомісаріату «Україна»: проблеми визначення цивільного статусу та аналіз нормативного забезпечення / О.М. Гончаренко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія Тернопіль. – Вип. 1. – Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – 299 с.
17. Гончаренко О.М. Повсякденне життя місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» у контексті функціонування окупаційної системи цивільних судів (1941–1944 рр.) // Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф., м. Переяслав-Хмельницький, 5–6 жовтня 2012 р. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 200 с.
18. Гончаренко О.М. Повсякденне життя українського населення крізь призму документів судочинства органів цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) // Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф., м. Переяслав-Хмельницький, 14–15 травня 2010 р. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 246 с.
19. Гончаренко О.М., Куницький М.П., Лисенко О.Є. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. / О.М. Гончаренко, М.П. Куницький, О.Є. Лисенко. – К., 2014. – 151 с.
20. Гончаренко О., Лисенко О., Першина Т. Система управління окупованими територіями України / О. Гончаренко, О. Лисенко, Т. Першина // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття: Історичні нариси. – Кн. 1. – К.: Наукова думка; НАН України, 2010. – 735 с.
21. Гончаренко О. Проблеми інституційного визначення терміна колабораціонізму, його видів та ознак у сучасній вітчизняній історіографії [Електронний ресурс] / О. Гончаренко // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. – Вип. 1 (23). – К., 2019. – С. 5–24. – Режим доступу: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/23.05.2019/pdf/VIM_23_2019-5-24.pdf. – Назва з екрана.
22. Куницький М.П. Судові засоби захисту прав та інтересів місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) / М.П. Куницький // Мандрівець. – 2013. – № 6 (108). – 98 с.
23. Шайкан В.О. Німецька система судочинства та діяльність українських правових відділів у роки тимчасової гітлерівської окупації України // Безсмертя подвигу: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 22 квітня 2005 р. – К.: ВПЦ МВС України, 2006. – 250 с.
24. Шайкан В.О. Стан системи судочинства на території Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки гітлерівської окупації / В.О. Шайкан // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей. – Вип. 11. – К., 2007. – 250 с.

© *Алина* ИВАНЕНКО

К ВОПРОСУ КАДРОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАБОТЫ ЮРИДИЧЕСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ РАЙХСКОМИССАРИАТА «УКРАИНА» И ВОЕННОЙ ЗОНЫ ОККУПАЦИИ (1941–1944 гг.)

Исследование посвящено такому понятию, как коллаборационизм в период Второй мировой войны, в частности в сфере судейства, адвокатуры и нотариата. В статье установлено, что подавляющее большинство судей, занимающих соответствующие должности в рейхскомиссариате «Украина» и военной зоне оккупации, начали свою профессиональную деятельность ещё в царские времена. Для большевиков они были «чужеродными элементами», не вписывающимися в систему правосудия СССР. Степень конфликта этих людей с советской властью была разной. Но основной причиной поступления их на службу оказались попытки выжить в экстремальных условиях гитлеровской оккупации, обеспечить себя и родных элементарными средствами для физического существования. В исследовании отмечено, что к работе судьями и адвокатами были допущены лица с неспециальным юридическим образованием: учителя, представители других профессий.

Ключевые слова: *коллаборационизм, судья, власть, юридическое образование, заключения.*

© *Alina* IVANENKO

ON THE ISSUE OF THE STAFFING IN THE LEGAL INSTITUTIONS OF THE REICHSKOMMISSARIAT “UKRAINE” AND THE MILITARY OCCUPATION ZONE (1941–1944)

All military conflicts are always accompanied by such an ambiguous phenomenon as cooperation of local population or at least a part of it with the invaders and the established occupation regime. This phenomenon is better known in historiography as collaborationism. Of course, this phenomenon could not but become vivid in the period of the global military-political conflict like the Second World War. Such collaboration took place on the territory of our country as well. Part of the population, for various reasons and motives, was forced or voluntarily and fully aware, but cooperated with the occupation administrations of the Reichskommissariat “Ukraine” (RKU) and the military occupation zone (MOZ) in various spheres of life of the established regime, including the courts and advocacy. It should be noted that the activity of the occupation justice system has been the subject of research of contemporary historians such as O. Goncharenko, V. Shaykan and M. Kunitskyi. But until now, the researchers have not considered the personalities of judges

and attorneys who worked for the Nazis and in the legislative bodies of RKU and MOZ established by the Nazis.

In the vast majority, former employees of the occupation judicial apparatus, unlike police officers, did not commit crimes against the local population and did not participate in actions of people destruction, sending young people to work in Germany, etc. But their practical work lead to more serious crimes, in particular, crimes against the state. Whether, they wanted it or not, the workers of judicial apparatus of RKU and MOZ legitimized the occupation regime, consolidated Hitler's "new order", introduced the legislation of Germany, transformed in accordance with Ukrainian conditions into the everyday life of the local population. In such a way, they helped to realize the goals and objectives of the established occupation regime. The courts were the important bodies which ensured the full functioning of the entire governance mechanism of the RCU and MOZ, in cooperation with the German and local authorities.

The author of the article found out that the vast majority of judges who held relevant positions in the RKU and MOZ began their professional activities in tsarist times. For the most part, they all received classical law degrees at the universities of the Russian Empire at that time. After the Bolshevik rebellion in 1917 and the assertion of Soviet power, these people were removed from their positions and lost the opportunity to work in their professional field. With a few exceptions, they lost their ability to work as lawyers. As a rule, "former" specialists held positions of legal advisers in various Soviet institutions, which did not match their qualifications. But for the Soviet authorities they were "alien elements" that did not fit into the Soviet system of justice at that time. The degree of conflict between these people and the Soviet authorities was different. Some were insulted for persecution, particularly of a purely repressive and punitive nature. But the main reason for their entry into service was the effort to survive in the extreme conditions of Hitler's occupation, to provide themselves and their relatives with the basic means for physical survival. This was the reason why being 60–70 years old these people were forced to keep working.

It is also noted that people with non-specific legal education were admitted to work as judges and lawyers. It mainly concerned teachers and representatives of some other professions. In some cases, representatives of the Soviet legal sphere, members and candidates for membership in All-Union Bolshevik Communist Party served as judges and lawyers if they managed to legalize themselves in the occupied Ukraine.

Keywords: collaboration, judge, power, legal education, imprisonment.